

RAZGLEDI

OFENZIVA HUMANIZMA V ČESKI KULTURI. Češka kultura lahko dandanes spet trdi z vso pravico, da je učinkovito posegla v boje za jutrišnji dan, kot je to že pred leti označil kritik in filozof F. X. Šalda. Proces demokratizacije, ki od januarja letos poteka na vseh področjih našega narodnega življenja, je v znatni meri uspeh tudi njenega prizadevanja, njene volje, da bi zmagala resnica, njenega poguma, da pogleda resničnosti v obraz. Češki umetnik je spet postal vest vsega naroda.

Na IV. kongresu češkoslovaških pisateljev, ki je še potekal v ozračju birokratskega pritiska in nezaupanja do umetnikov, se je oglasila v obrambo kulture peščica hrabrih ljudi in imenovala stvari s pravim imenom, ne da bi se bila ozirala na možne represalije. Prav je, če se na kratko spomnimo nekaterih misli, ki so prehitete svojo dobo in jih danes razumevamo že kot program prihodnosti.

»Čehi so v svoji zgodovini menjavali obdobja budnosti z obdobji spanja; nekatere bistvene razvojne faze evropskega duha so zamudili in so si bili morali evropski kontekst vedno znova sami poiskati, ga osvojiti in izoblikovati. Nič ni bilo nikdar Čehom samo ob sebi umevna danost, ne njihov jezik in tudi ne njihovo evropstvo. Tudi pripadnost k Evropi je njihov večni 'ali da ali ne,' se pravi: ali naj dopustijo, da češčina splahni zgolj v evropsko narečje in njena kultura samo v evropsko folkloro ali pa naj bodo Čehi eden izmed evropskih narodov z vsem tistim, kar to pomeni.« Tako je dejal na kongresu pisatelj in dramatik Milan Kundera in hkrati zastavil nujno vprašanje: *»Ali se naša narodna družba tega sploh zaveda? Ali se zaveda, da je usoda njene kulture tudi njena lastna usoda? ... Če se je tolikanj razmahnila naša umetnost, je to nastopilo le zaradi tega, ker se je razširila duhovna svoboda. Usoda češke literature je v tem trenutku življenjsko odvisna od mere, ki jo ima duhovna svoboda ... To tembolj, ker ima dandanes pred sabo posem izredne priložnosti. V 19. stoletju je živel naš narod na periferiji svetovne zgodovine. V tem stoletju pa živi pravo v njenem središču. Biti v središču zgodovine nikakor ne pomeni, to vsi vemo, da bi se tam cedila med in mleko. Samo na čudežnih tleh umetnosti se bridkosti spreminjajo v zlato. Na teh tleh se na primer bridko doživetje stalinizma spreminja v paradoksen, nenadomestljiv dobiček. Kajpada, tu ne gre samo za stalinizem. Vse, kar se je temu narodu zgodilo med demokracijo, fašističnim zaslužjenjem, stalinizmom in socializmom (pomneno še s posem svojevrstno nacionalno problematiko), je zajelo tisto bistveno, kar je pripomoglo, da je 20. stoletje res dvajseto stoletje. To nam omogoča, da si morda zastavljamo še bistvenejša vprašanja ali si ustvarjamo še bolj smiselne mite, kot pa tisti narodi, ki nimajo za sabo le anabaze. Naš narod je torej preživel v tem stoletju nemara več kot mnogi drugi narodi, in če je bil njegov genij buden, tedaj morda tudi več ve. Večje znanje bi se bilo lahko spremenilo v tisto sproščajoče prekoračenje mejá do sedanjega znanja o človeku in njegovem deležu in bi takó dalo češki kulturi njen smisel, njeno zrelost in veličino. Za sedaj pa so to morda bolj možnosti, vendar so mnoga, v zadnjih letih nastala dela, pokazala že polno realnost teh šans.«* Tako Milan Kundera.

Med spise, ki očitno signalizirajo, da se češka literatura znova vrača v leta svoje zrelosti, sodi nedvomno tudi roman Milana Kundere *»Žert«* (Šala), ki

je izšel lani. O tem pričuje med drugim tudi dejstvo, da ga prav sedaj prevajajo v več jezikov: v nemščino, francoščino, angleščino, italijanščino, pa bi dejal, naj bi se ne umaknil tudi pozornosti slovenskih bralcev. »Žert« je panorama celotne naše epohe in smisla njenega gibanja. Iz izpovedi nekaj ljudi, ki smo jih v letih pogosto srečevali v čudnih okoliščinah in jih je naključje zaneslo v majhno južnomoravsko mesto, raste podoba naše zgodovinske usode v letih 1948—1964. Pri nas je izšlo že nekaj knjig, ki obračunavajo z nedavno preteklostjo, vendar je tudi najboljše med njimi prekosil Kunderov roman, to pa zaradi velikopoteznosti svojih pogledov ter doslednosti in sposobnosti vrednotenja.

Pogosto se navajajo Sartrove besede, da bo veliki roman tega stoletja nastal prav na tleh socializma; knjiga Milana Kundere je gotovo eden od prvih korakov k uresničenju. Drugi veliki obet je romanski prvenec Ludvika Vaculika »Sekyra«. Pisec tega spisa, petintridesetletni časnikar in publicist, je bil v tisti »sedmerici hrabrih«, ki je na lanskem pisateljskem kongresu nastopila zoper tendence, ki deformirajo naše družbeno življenje. Cela vrsta idej, kakor jih najdemo v romanu »Sekyra«, je dobila v Vaculikovem nastopu polemično zaostreno in napadalno naravo:

»...bolj kot za kulturno politiko nam gre za kulturo politike. Tam, kjer je politika politikov kulturna, se pisatelju, umetniku, znanstveniku in tudi inženirju ni treba z barantanjem pehati za določene pravice... tam ni potrebno, da poudarja specifičnost svojega dela in izziva averzijo drugih državljanov, delavcev in kmetov, ki jim gre pravica do tega, kar ima on, vendar ne najdejo pripomočkov, da bi stlačili svoje ideje skozi sito cenzure; ti tudi ne morejo svoje žalosti ali svojega moralnega patosa prestaviti in podati v umetnostni obliki, v konstrukciji in barvi, v aforizmu ali v pesmi in v kakšni skladbi. Nekulturna politika, nikakor pa ne slaba kulturna politika, izziva žarišča bojev za svobodo in je celo užaljena, če se venomer govori o tem; ne razume pač, da je svoboda zares samo tam, kjer o nji ni potrebno govoriti. Užaljena je že, če ljudje izpovedujejo to, kar vidijo, in namesto da bi spremenila tisto, kar vidijo, jim hoče vedno znova zavezati oči. Medtem pa se izgublja v času to, kar je edino vredno polnega patosa vseh — namreč sen o vladi, ki bo istovetna z državljanom in o državljanu, ki si bo vladal malone sam. Ali je ta sen uresničljiva?«

Z enako nujnostjo kot v teh kongresnih izjavah zastavljata Kundera in Vaculik taka vprašanja tudi v svojih literarnih stvaritvah. »Dva skoraj velika romana«, je napisal o »Žertu« in »Sekyri« literarni kritik Václav Černý, največja kritiška osebnost v sodobni češki kulturi, učenec in nadaljevalec F. X. Šalde: »Ta spisa sta formalno čudovito dognana in globoko pristna po svojem etosu — dve zahtevi, ki ju moramo v tem trenutku postaviti umetnosti nasploh, naši umetnosti pa še posebej, in se morata bolj kot kadarkoli združevati v nji; vsaka od njiju kliče drugo in nikakor ne zadošča, da je kdo samo virtuozi forme ali pa zgolj pišoč nosilec poštenih namenov. Od »Zbabělcov« (Strahopetcev) Josefa Škvoreckega se v mladem češkem romanu ni zgodilo ničesar, kar bi bilo vredno večje pozornosti.«

Preberite sedaj vsaj kratek odlomek iz sklepnega poglavja Kunderovega romana:

»Že dolgo nisem imel v roki klarineta, vendar sem pesem, ki smo jo začeli, dobro poznal in tako sem hitro premagal začetno boječnost, zlasti še zato, ker so me soigralci po končanem igranju pohvalili in kar niso mogli verjeti, da sem po tako dolgem času prvič igral: nato je natakár prinesel pod krošnjo lipe mizo ter nanjo postavil šest kozarcev in iz protja spleteni demizon vina; začeli smo zmerno piti. Po nekajkratnem igranju sem pomignil učitelju: vzel je moj klarinet in znova izjavil, da izborno igram, bil sem kar srečen ob tej hvali, se oprl ob lipino deblo, in ko sem takole gledal kapelo, kako igra brez mene, me je navdal občutek proče družabnosti, kakor ga že dolgo nisem imel, pa sem se mu zahvaljeval, da mi je ob koncu tega bridkega dne priskočil na pomoč. In tedaj mi je spet priplaval pred oči Lucija in sem se ovedel, da šele zdaj vem, zakaj se mi je pokazala v tisti brivnici in dan pozneje v Kostkovem pripovedovanju, ki je bilo hkrati legenda in resnica; nemara mi je hotela povedati, da je njena usoda podobna moji in da je naju dvoje sicer šlo drug mimo drugega, ne da bi se razumela, vendar so si najine življenjske prigode blizu, nekam sorodne in se medsebojno nekje ujemajo: tako kot je Lucijo ugonobila telesna ljubezen in je vzela njenemu življenju najbolj elementarno vrednoto, je bilo tudi moje življenje oropano vrednot, ki sem se nanje hotel naslanjati in so bile po svojem izvoru pristne in nedolžne; da, nedolžne: telesna ljubezen, pa naj je še tako prizadela Lucijino življenje, je vendarle nedolžna, prav kakor so popevke mojega kraja bile in so še nedolžne, kot je nedolžna tale cimbalova kapela, prav kakor je nedolžen moj dom, čeprav se mi je priskutil in kakor ni nič kriv Fučik, čigar podobe nisem več mogel videti, ne da bi se mi upirala, bil pa je nasproti meni povsem nedolžen, tako kot je nedolžna beseda tovariš, dasi mi je zvenela nekam preteče, ali kot je nedolžna beseda ti ali beseda prihodnost pa še mnogo drugih besed. Krivda je bila drugje in tako velika, da je njena senca padala na daleč in široko po svetu nedolžnih reči (in besed) ter ga pustošila. Jaz in Lucija sva živela v opustošenem svetu, in ker nisva umela obžalovati teh opustošenih reči, sva se obrnila proč od njih in delala krivico njim in sebi, Lucija, močno in vendar tako slabo ljubljeno dekle — mar si mi po toliko letih prišla to povedat? Ali si prišla zato, da se zapzameš za opustošeni svet?«

Kunderov »Zert« in Vaculikova »Sekyra« sta potemtakem pričevanji o umetniškem zorenju češke literature, obenem sta to spisa, ki sta s svojim moralnim patosom in etosom antipicirala sedanost češkega naroda. Med taka dela sodi kajpada še nekaj nadaljnjih romanov, novel, dram, filmov in pesniških zbirk, ki so izšle v minulih letih in kajpada neredko izzvale konflikt z oficialno kulturno politiko. Sem prištevamo na primer tudi prozni debut Josefa Jedliške »Kde žiwof naš je v půli se srou pouťf« (Kjer je naše življenje na pol poti s svojim romanjem). To je pisatelj, ki s sebi lastno poštenostjo obračunava z dediščino stalinizma in na pragu prerodnega procesa zastavlja sebi in drugim nujno vprašanje:

»Kaj pač morem praktično storiti zdaj in tu jaz, ki sem eden od mnogih in ki stojim sam, ne da bi me varovala kaka institucija, kako neki bi pomagal resnici in okrepil to, kar je dobrega? Zakaj resnica in to, kar je dobro, nista v preteklih letih izgubljala igre zato, ker bi morala biti premagana, temoeč zato, ker sta bila šibka ...«

Premagati ta občutek slabosti, okrepi umetnost v njenih bojih za jutrišnji dan — to je dandanašnji tista naloga, ki so jo prostovoljno prevzeli pesniki in pisatelji enako kot gledališčniki, filmski delavci, upodablajoči umetniki in skladatelji. Vsak od njih in sleherni po svoje išče danes še bolj trdovratno kot poprej odgovor na stara, dovolj znana vprašanja: *Kaj more družba zahtevati od človeka, ne da bi terjala od njega žrtvovanje lastne človečnosti? Kolikšen del človeka gre avtoriteti in kolikšen njemu samemu? Kako daleč smemo družbi dovoliti, da bi nas kot posameznike spreminjala po svoji podobi? In na kateri točki, v katerem trenutku sme posameznik izreči svoj »ne«?*

Lahko smo prepričani, da je v deželi, ki v nji skušajo umetniki odgovoriti na ta vprašanja, umetnost v polnem razcvetu.

Prevedel B. B.

Viktor Kudělka

ANTAGONIZMI ČLOVEKA IN SISTEMA.* Téma našega srečanja je zelo široka in zato omogoča najbolj različne razlage in prijeme. Mislim, da je tako prav, kajti ožja omejitev téme bi lahko vnesla v našo razpravo neko monotono. Dovolite mi, da si prvotno široko témo po svoje razložim in zožim na področje, ki me posebej zanima. Moje vprašanje se glasi: kateri izmed antagonizmov, ki so značilni za današnjo evropsko klimo, pravzaprav stvarno in neposredno zadeva literarno tvorbo? Menim, da osnovna in očitna protislovja evropske sodobnosti — kot so na primer nasprotja med kapitalistično in socialistično ureditvijo ali med krščanskim in marksističnim svetovnim nazorom — za literaturo še zdaleč niso tako pomembna, kot bi lahko teoretsko domnevali ali kakor bi si to želeli tudi mnogi politiki. To je seveda tudi naravno: umetniško delo ni konstrukcija iz idej niti podoba družbenega reda, ampak samo poskus izraziti človekovo bit v najširšem pomenu z različnih izhodišč in vidikov. Zato je krog problemov, ki se v umetnosti neprenehoma ponavljajo, v bistvu enak na obeh polovicah sveta, in to kljub vsem revolucionarnim spremembam in nazorskim razlikam. Gre za osnovne pogoje človekove eksistence, za materialno in duhovno, za veliko témo smrti in ljubezni, vojne in miru, odnosa človeka do družbe in medčloveških odnosov, za konflikte med generacijami in nove probleme človeka v stoletju znanstveno-tehnične revolucije. Pa niti ta edina téma, prek katere bi lahko prodrli v literaturo tisti splošni antagonizem, namreč téma odnosa med človekom in nosilnimi idejami družbe, v kateri živi, resničnih ustvarjalcev ne ločuje med seboj. Oduos med krščanstvom in marksizmom je namreč striktno antagonističen samo na najvišji filozofski ravni, medtem ko imata v praktični aplikaciji, ki se kar najbolj dotika konkretnega življenja posameznika, dosti skupnega ali vsaj podobne cilje. Prav to pa so tla, ki zanimajo literaturo. Sicer pa je marksizem nastal v Evropi, črpal je iz evropskih miselnih tokov in mora hočeš nočeš odgovarjati na vprašanja, ki jih je zastavil predhodni razvoj evropskega mišljenja. Sodobni marksisti, ali bolje rečeno intelektualna elita marksističnih partij, h katerim sodijo tudi marksistični pisatelji, stojé pred zelo podobnimi problemi kakor intelektualna elita zahoda, med njimi tudi katoliški pisatelji.

* Prispevek na prvem mednarodnem srečanju prisateljev v Piranu maja letos.